

Advocated by China. A Collection of Papers of the International Symposium on Asia-Pacific Security Situation. – Beijing, 3-5 December 2002. – 64 p.
35. Михеев В.В. Треугольник Россия – США – Китай после 11 сентября // Проблемы Дальнего Востока. – 2002. – №1. – С. 23-27. 36. Михеев В.В. Глобализирующийся Китай. Что нового во внешней политике великой азиатской державы // Азия и Африка сегодня. – 2003. – №9. – С. 2-9. 37. Довженко М.В. “Идеалистом в политике быть глупо”. Интервью с заместителем председателя комитета по обороне в Государственной Думе РФ Алексеем Арбатовым // www.auditorium.ru/aud/v/index.php?a=vconf&c=getForm&=thesisDesc&id_thesis=2395.

В. Демченко

НОВА РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ (НА ПРИКЛАДІ БОЛГАРІЇ)

Становлення нової регіональної ідентичності центральноєвропейських країн – це не намір об’єднатися у так звані “братські держави”. Пошуки регіональної ідентичності виростають зі спроб залишити позаду спадок “реального соціалізму”, на протязі 55-річного післявоєнного будівництва якого знищувалась самобутність окремих народів під прапором набуття вищої і загальної для всіх класово-інтернаціональної самобутності. Крім того, суттєвими були прагнення “старшого брата” до ототожнення з інтернаціональною власної позиції і утвердження за собою ролі “вищої інстанції” в європейській сфері радянського впливу. Тому стає зрозумілим нинішнє звернення народів центральноєвропейського регіону до проблем самобутності і рис, що їх об’єднують, які в той же час типологічно відрізняють ці народи як регіональну співдружність від усіх інших, передусім від сусідів на заході континенту і на його сході.

Найбільш парадоксальним фактором посткомуністичних змін сьогодні є тенденція до дезинтеграції змішаних в етнонаціональному плані державних утворень, в той час, як на Заході має місце протилежна тенденція до посилення багатонаціонального співробітництва, і навіть до інтеграції. Ці дві діаметрально протилежні тенденції є спадком історії. Оскільки роки стабільності і демократії на Заході дали можливість вий-

ти за рамки моделі держави-нації, в той час, як на Сході Європи режими диктатури повернули самосвідомість держав назад, до питань етнічної і національної ідентичності [1, с. 17]. Такий хід у державній і суспільній свідомості активізував зусилля щодо розробки питань національної самобутності чи ідентичності на теоретико-методологічних і практико-політичних рівнях. Національна ідентичність як наукова проблема – це проблема вичленення тих змістовних ідей етнонаціонального ареалу, навколо яких повинні об'єднатися всі його складові, а також і проблема визначення тих політичних сил, які зможуть у майбутньому взяти на себе відповідальність за інтеграцію більш диференційованого в етнонаціональному плані суспільства.

Центрально- і східноєвропейські нації, що прагнуть вступити до Європейського Союзу, в більшості не усвідомлюють, що якщо етнічна спільність визначається за місцем розселення, історією і мовою, то суспільство громадян в демократичній державі має бути побудоване ними самими. Задля досягнення відчутних успіхів демократичної ідеї необхідно, на нашу думку, по-перше, виробити новий образ мислення і спосіб поведінки; по-друге, глобальний розвиток підштовхує до виходу з колишніх рамок, а знищення усіх зв'язків стає величезною небезпекою, яка вимагає формувати почуття нової приналежності, насамперед до демократичної держави, до нової нації, нової спільності громадян і нової європейської спільноти. Також слід сказати про нову регіональну ідентичність центральноєвропейських країн, яку можна визначити як формування почуття нової приналежності цих країн до політико-географічного району, що простягається від Балтики до Адриатики і відокремлює собою західну частину континенту від східної. Але у 90-ті роки ХХ ст. відпала необхідність протиставлення Східного і Західного континенту. Сьогодні Східна Європа знову стала Центральною Європою, якою вона була завжди в історичному, культурному і філософському плані. В історіографії також існує поділ на північну і південну (балканську) зони Центральної Європи [2, с. 5].

Щодо нової регіональної ідентичності, то держави південної зони Центральної Європи шукають визнання своєї ідентичності у міжнародній спільноті на Заході, вони прагнуть бути прийнятими до союзу демократичних держав і втрачають на цьому шляху все, чого вони досягли на протязі століть за рахунок взаємного проникнення культур, а також обміну ідеями і людьми. Однак події 1989-1991 рр. зумовили масове скорочення всього комплексу регіональних зв'язків: торгово-економічних, політичних, культурних. Сьогодні негативний процес згорання в регіоні цих зв'язків в цілому зупинений, існує розуміння необхідності розвитку регіонального співробітництва. Для того, щоб це

прагнення переросло у стійку тенденцію державно-міжнародного життя, потрібен час, яким стала друга половина 90-х років XX ст., коли Східна Європа заново відкриває для себе цінність колишніх зв'язків, а тому нинішній дрейф знову на Схід є переконливою ознакою здоров'я і стабільності регіону у перспективі. Відбулися зрушення і у західному напрямку. Центральноєвропейський регіон в цілому більш орієнтований на ринки держав-учасниць ЄС, що пояснюється бажанням вступу держав регіону до цієї організації. Такі процеси ведуть до формування у центральноєвропейських країн почуття нової регіональної ідентичності. Причому саме нової ідентичності, оскільки це почуття не має антизахідного відтінку і не витікає з бажання повернутися до часів "бюрократичного абсолютизму" [3, с. 16]. Тобто почуття нової регіональної ідентичності конструктивне за своєю природою, спрямоване на розвиток міждержавної, міжнародної взаємодії. Але щодо центральноєвропейського регіону, то важливо врахувати два фактори: комунізм зруйнував громадянське суспільство, процес відновлення якого, починаючи з 90-х років, протікає повільно і болісно. Він ускладнюється тим, що крах комунізму приніс з собою не лише розпад ідеології, але й крах комуністичної держави. І тому посткомуністичні держави проводять надзвичайно сміливий історичний експеримент: вони одночасно будують і нову державу, і нове громадянське суспільство; геостратегічною метою нової регіоналізації, безумовно, є забезпечення національної і загальноєвропейської безпеки в нинішній обстановці краху біполярної системи часів "холодної війни". Отже, посткомуністичний період – це лише відкриття воріт, з яких можна піти різними шляхами, в тому числі і націоналістичним, бо переосмислення невиправданих цінностей соціалістичної співдружності і пошуки нової регіональної ідентичності тісно пов'язані з проблемою націоналізму, який розглядається в двох аспектах: як повернення до націоналістичної ідеї у формі національної держави і як націоналізм, який може перетворити в політико-ідеологічну домінанту шовіністичні настрої та загальмувати демократичну емансипацію центральноєвропейських народів [4, с. 4].

Однією з країн так званої південної зони Центральної Європи є Болгарія, в якій в останнє десятиліття XX ст., як і в інших колишніх соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи, відбулася трансформація зовнішньополітичних орієнтирів. З кінця 80-х років в країні був проголошений курс на включення в політичний і економічний простір Заходу, реалізація якого розцінюється як надійна гарантія повного розриву з тоталітарним минулим і забезпечення справжніх демократичних змін, досягнення повноправного членства в основних європейських і євроатлантичних структурах.

Відомо, що держави, які претендують на вступ в ЄС і НАТО, повинні відповідати досить жорстким критеріям, що розповсюджуються на політичну, економічну, правову і військову сфери. До основних вимог можна віднести: забезпечення в даній країні верховенства закону, дотримання прав і свобод людини, гарантію прав національних меншин, врегулювання на базі міжнародних правових норм територіальних, етнічних та інших протиріч із іншими державами, включення до єдиного правового поля Євросоюзу, наявність ринкової економіки, реорганізацію і приведення у відповідність з стандартами і потребами НАТО збройних сил і озброєнь. Реальна політична і економічна ситуація, яка склалася в окремих країнах Центральної і Східної Європи, дозволяє зробити висновок, що далеко не всі вони можуть виконати дані вимоги.

Болгарські дослідники, використовуючи як головний критерій успіхи в політичних і економічних перетвореннях, запропонували свою версію готовності постсоціалістичних держав до вступу у європейські організації. Ці країни були поділені на п'ять груп: 1) Словенія, Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина. 2) Естонія, Литва, Латвія. 3) Болгарія і Румунія. 4) Хорватія, Македонія і Албанія. 5) Україна, Білорусь [5, с. 143-147].

Питання про регіональну ідентичність набуває сьогодні досить принципового значення, оскільки приналежність до Центральної Європи виглядає набагато престижніше і є свідченням наближеності до Заходу. Щодо Болгарії, то вона має ряд переваг перед іншими кандидатами в члени НАТО: геополітичне положення країни, її позитивні відносини з сусідніми державами, бездоганна поведінка під час дії міжнародних програм "Південь-ембарго", висока технологічна і загальна характеристика болгар. Разом з тим, враховуючи нинішній стан і можливість економіки країни, ставиться під сумнів питання про швидку адаптацію Болгарії до жорстких євростандартів і можливість повноцінного функціонування її в євроатлантичному економічному просторі.

В посттоталітарний період у політичному ландшафті Болгарії склалась біполярна конфігурація. На одному полюсі розташувалась Болгарська соціалістична партія (колишні комуністи), інші політичні сили очолив антикомуністичний Союз демократичних сил (СДС). Відносини між цими провідними діючими політичними силами характеризуються не діалогом, а гострою конфронтацією. За цей період у Болгарії чотири рази проходили парламентські вибори, стільки ж – президентські. Кабінети, які змінювали один одного, мали різну партійно-політичну основу і неоднакові позиції відносно темпів, методів, конкретних підходів до реформування країни і суспільства.

На зміст і темпи реформ в Болгарії вплинули і деякі особливості суспільно-політичного і економічного життя країни в період “реального соціалізму” і його занепаду. В Болгарії не склались традиції масового протистояння тоталітаризму, болгарське суспільство не висунуло зі своїх рядів демократичних лідерів, духовних вождів. Неформальні організації дисидентського спрямування, які виникли в Болгарії у 80-90-ті роки XX ст., поділяли ідеї горбачовської перебудови (“більше демократії, більше соціалізму”), тобто прагнули до реформування і покращання існуючого ладу. По-справжньому впливовою антикомуністичною організацією став СДС, утворений в грудні 1989 р. Але в початковий період його існування до нього входили люди, які відверто вірили в комунізм, опозиційно налаштовані до режиму Живкова, дисиденти з середовища інтелігенції, представники заборонених у 1947 р. традиційних партій, активісти студентсько-екологічного руху. Відносна слабкість опозиції і переоцінка нею власних можливостей, не завжди правильно обрана тактика, безкомпромісний антикомунізм СДС призвели до створення так званого “болгарського феномену”, який не мав аналогів в інших центральноєвропейських державах. Болгарська компартія, переіменована в соціалістичну, ще довго зберігала статус головної політичної сили. Вона виграла проведені на багатопартійній основі в червні 1990 р. парламентські вибори [6, с. 104-105].

Країни північної зони центральноєвропейського регіону випередили Болгарію і інші держави південної зони у спробах заповнити своєрідний вакуум, утворений після розпаду Варшавського Договору і РЕВ. Лише в липні 1998 р. Болгарія стала повноправним членом ЦЕФТА.

Різняться позиції основних політичних сил і щодо вступу Болгарії у НАТО для забезпечення національної безпеки країни. Послідовними прибічниками приєднання Болгарії до альянсу є радикал-демократи, правоцентристи (перш за все СДС). СДС з даного питання незмінно демонструє свою атлантичну орієнтацію, “західну ідентичність”. На позиції БСП до питання про вступ Болгарії в НАТО впливає наявність в партії різних течій – від “ортодоксів” до “реформаторів”, які мають свій підхід до окремих аспектів даного питання. Керівництво БСП підтримує точку зору, згідно з якою для Болгарії важливіше інтегруватися в ЄС і інші суто європейські структури; НАТО не є єдиною організацією, яка зможе забезпечити безпеку у Європі; ніяка формула європейської безпеки неможлива без участі Росії. Ставлення до “натівської теми” інших партій і блоків, що представлені в болгарському парламенті, визначаються їх соціальною базою, програмними цілями, політичною кон’юнктурою, власними розрахунками тих плюсів і мінусів, які може принести членство країни в НАТО [7, с. 15].

На протязі всього посттоталітарного періоду Болгарія не лише декларувала, а й переймала офіційні документи, які оформляли її наміри приєднатися до організацій, що уособлювали собою “велику Європу”. В цьому напрямку були досягнуті певні практичні результати. У 1992 р. Болгарія була прийнята до Ради Європи, а у травні 1994 р. першою серед посткомуністичних держав обійняла посаду голови в цій організації. В тому ж році країна отримала статус асоційованого члена Західно-Європейського союзу (ЗЄС), а з 1 лютого 1995 р. має аналогічний статус в Європейському Союзі. В грудні 1995 р. вона направила офіційну заяву про повноправне членство в ЄС, а в березні 1997 р. зробила заявку на вступ до НАТО (Болгарія бере участь в пронаївській програмі “Партнерство заради миру”). Для реалізації своїх євроатлантичних прагнень Болгарія не припиняє працювати, щоб затвердити такий власний вигляд, який влаштував би тих, від кого залежить задоволення поданих нею заявок. На даний момент помітних успіхів їй вдалося досягти у політичній сфері. Однак головні проблеми Болгарії зосереджені в економічній сфері, становище в якій визначає загальну ситуацію в країні, її можливості щодо реальної участі в інтеграційних процесах.

Загальні напрями і цілі реформ у Болгарії суттєво не відрізняються від реформ центральноєвропейських держав. Через непослідовність, нерішучість, надмірну зайнятість політичною боротьбою, недостатню розробку нормативної бази та інші причини спроби господарських реформ у Болгарії давали невтішні результати. З’явилися навіть терміни негативного змісту – “болгаризація”, “болгарський варіант” розвитку економіки і фінансової системи. Захід уважно спостерігає за станом соціальної сфери в країнах Центральної і Східної Європи, оцінюючи її відповідність середнім західноєвропейським показникам. І у цьому відношенні Болгарія виглядає не дуже привабливо. За перші 7 років болгарських реформ (1990-1996 рр.) в середньому болгар стали бідніші майже в чотири рази. Багато громадян Болгарії надії на покращання свого життя пов’язують з еміграцією. Основна хвиля реальних і потенційних емігрантів спрямована на Захід, який вводить певні обмеження на доступ громадян країн Центральної та Східної Європи. Отже, ейфоричні прозахідні настрої, які охопили значну частину болгарського суспільства, зіткнувшись зі щоденними реаліями, почали швидко вщухати [8, с. 49-51].

Важливим критерієм інтеграційної сумісності тієї чи іншої держави з основними воєнно-політичними і економічними організаціями Європейського континенту є відсутність у цієї держави серйозних протиріч, суперечок з сусідніми країнами. Для Болгарії цей критерій

має особливе значення у зв'язку з її географічним положенням в центрі Балканського півостріву, за яким закріпилася недобра слава “порохового льоху Європи”. Історично Балкани являють собою точку зіткнення інтересів великих держав. Тут проходить найбільш неспокійна, нестійка, розмита частина кордону між існуючими цивілізаціями, розташовані больові точки дотику різних етносів, конфесій, конфлікти між якими не вщухають тривалий час, набуваючи відкритих, гострих чи латентних форм. Ці конфлікти не визнають державних кордонів, втягують у себе інші, небалканські, країни і міжнародні організації. Болгарії надано широке поле діяльності для активної участі в урегулюванні внутрішньобалканських протиріч, що дає можливість набирати “прохідні бали” для вступу до єв्रोструктури [9, с. 43] .

Болгарія заявляє про нормальні відносини з сусідами, тобто про відсутність офіційних територіальних претензій з її боку. Але комплекс цих відносин не вичерпується дотриманням принципу непорушності кордонів і інших норм міжнародного права. На Балканах існують і такі фактори, як історична пам'ять, задоволена чи пригнічена національна гідність. На масову свідомість болгарського народу впливає відчуття історичної несправедливості, яке виявилось в поділі нації, урізанні території країни. Все це не дозволяє говорити про безпретензійність її відносин з сусідами. Певні негативні моменти, пов'язані з минулим і сьогоденням, можна констатувати у взаємовідносинах Болгарії і Румунії. Болочим і застарілим залишається питання про Південну Добруджу – болгарську південно-східну область, яка в результаті другої балканської війни відійшла у 1913 р. до Румунії, а у 1940 р., за сприяння Німеччини, була повернута Болгарії. Однак і в 1941-1944 рр., і в подальший період Румунія не залишала планів знову включити цю область до складу своєї території. Повернення Південної Добруджі отримало після Другої світової війни міжнародне визнання. Область залишилась у складі Болгарії, на відміну від деяких інших болгарських земель (Західна Фракія, Вардарська Македонія та інші західні райони). Занепокоєння у Болгарії викликають процеси, які відбуваються у державах, що виникли після розпаду СФРЮ. Болгарія звинувачує Сербію в тому, що вона утискає в правах етнічних болгар, які проживають на її території.

Головними вогнищами конфліктів на Балканах, у Європі в цілому, стали в останнє десятиліття ХХ ст. Боснія і Косово. Умиротворення Боснії вимагало втручання багатьох держав, міжнародних організацій, включаючи НАТО, і проходило за активного використання силових, воєнних і поліційних методів. Це дозволяє зробити висновок, що в даному випадку мали місце не лише європеїзація Балкан, але і балканізація Європи. Під час боснійської кризи Болгарія поділяла позиції міжна-

родного товариства, підключилась до виконання вимог ембарго щодо СРЮ, причому зазнавши збитків. Болгарія, будучи прибічником мирних політичних рішень, прагне не залишатися і поза подіями в Косово. У Болгарії і в інших балканських країнах серед значної частини суспільства розповсюджена ідея створення так званого “православного щита”, який би складався з Болгарії, Греції, Сербії та ін. країн. Але для офіційної Софії з її прозахідними нахилами прояв зацікавленості до подібних “щитів”, до ідеї панславізму (який протистоїть пантюркізму, панісламізму) означає втрату довіри Європи [10, с. 7-8].

Сьогодні в Болгарії склалися дещо специфічні, але в цілому нормальні відносини на міждержавному рівні з Грецією і Туреччиною. Греція розглядається болгарами як сусідня держава, яка найменше загрожує національній безпеці Болгарії. Контрастним є ставлення до Туреччини. Вона сприймається як найнебезпечніший сусід, який є джерелом зовнішньої загрози Болгарії, а також її європейській ідентичності. Туреччина виключається з європейської цивілізації, а болгарсько-турецький кордон вважається межею між двома різними і конфліктно співіснуючими світами [11, с.137].

Отже, Болгарія об'єктивно не може залишатись осторонь від внутрішньобалканських проблем, а в її відносинах з сусідами присутні деякі негативні моменти. Тому очевидною є необхідність нарощування спільних зусиль для поступового вирішення існуючих проблем, для звільнення від нашарувань минулого, для розвитку двостороннього і багатостороннього співробітництва, пошуку його організаційних форм.

Слід зауважити, що в цьому напрямку вже зроблені перші кроки, робляться нові. Так, восени 1997 р. на острові Кріт відбулася зустріч лідерів країн Південно-Східної Європи. Позитивним є сам факт, що за одним столом, пліч-о-пліч, зібралися керівники Албанії, Болгарії, Греції, Македонії, Туреччини, Румунії і Югославії. На зустрічі була висунута пропозиція про створення нової постійної регіональної структури по балканському співробітництву. Пропозиція не пройшла, але учасники зустрічі погодилися вести роботу по уніфікації національних законодавств і приведенні їх у відповідність до міжнародної практики, знизити торгові бар'єри, посилити боротьбу з організованою злочинністю і т.ін. Вони сформувавши нове бачення майбутнього Балкан: перетворення цього найнебезпечнішого вибухового субрегіону в Європі в область економічного співробітництва, політичного взаєморозуміння і мирного співіснування [12, с. 56]. Однак якщо балканські держави не схаменуться і не порозуміються, вони будуть виключені з нової європейської системи і в економічному відношенні будуть іти позаду інших європейських країн.

Болгарія суттєво (у плані міжнародних відносин) готується до вступу до Євросоюзу. Свідченням цього є введення візового режиму, зокрема з Україною. За приклад у цьому плані Болгарії можуть бути братні слов'янські Чехія та Словаччина, які після вступу до Євросоюзу запровадили такий режим.

Історія розпорядилась так, що нинішній шлях Болгарії у велику Європу лежить через Балкани, тобто через активну участь у вирішенні субрегіональних проблем, усунення внутрішніх мінусів. Цей шлях складний, але, пройшовши ним, можна закріпити довіру до себе Заходу, набуті певного досвіду, який потрібен буде країні у лоні загальноєвропейського і євроатлантичного політичного і економічного простору.

1. Новопашин Ю. Новая региональная идентичность центрально-европейских стран как научная проблема // Славяноведение. – 1999. – №3. – С. 15-28. 2. Минеев А. На Западе дискутируется вопрос, где проходят восточные границы Европы // Пульс планеты. – 1997. – 7. – С. 5. 3. Новопашин Ю. Новая региональная идентичность центрально-европейских стран как научная проблема // Славяноведение. – 1999. – №3. – С. 15-28. 4. Новопашин Ю. Об антисоветизме и русофобии в послевоенной Восточной Европе: к постановке проблемы // Славяноведение. – 1998. – №1. – С. 3-10. 6. Задорожник Э. Любовью или железом достигается единение общества // Вестник Российской Академии наук. – 1993. – №12. – С. 104-105. 7. България и НАТО: недовършеният дебат. – София, 1997. 8. Зудинов Ю. България: трудный путь в “большую Европу” // Славяноведение. – 1999. – №3. – С. 44-56. 9. Очаги тревоги в Восточной Европе. Драма национальных противоречий. – М., 1994. 10. Новопашин Ю. Об антисоветизме и русофобии в послевоенной Восточной Европе: к постановке проблемы // Славяноведение. – 1998. – №1. – С. 3-10. 11. Очаги тревоги в Восточной Европе. Драма национальных противоречий. – М., 1994. 12. Зудинов Ю. България: трудный путь в “большую Европу” // Славяноведение. – 1999. – №3. – С. 44-56.